

В „Павлета делия и Павлетица млада“, посветено на Пенчо Славейков, е поставен предлогът „в“, който доизяснява синтактичните отношения в изречението. Така действията на героя стават по-определени и целенасочени.

Неотседнал още коня доралия  
и заудря в порти непознат делия.  
А веднъж удари, дваждим виком вика:

Накрая (след „делия“) е поставена точка вместо предишния знак точка и запетая. Тази промяна придава по-голяма самостоятелност на началната мисъл-въведение.  
Вместо:

Неотседнал още коня доралия,  
и заудря порти непознат делия;  
а веднъж удари, дважди виком вика:

В стихотворението „Нощ“ има няколко поправки. В двадесет и осмия пореден стих страдателната причастна форма на -т- „блъвнати“, която звучи доста изкуствено и грубо, е заменено с минало действително причастие „блъвнали“, която форма е по-благозвучна и по-естествено се споява в изречението. Но освен това замяната има и много по-дълбока обосновка: при страдателната форма се разбира, че „мъгли страхотни — задушливи“ са насочени срещу него (т. е. блъвнати) от някое друго лице или природна сила; при действителното причастие „блъвнали“ се разбира, че мъглите сами са се насочили въз него.

Стихийно блъвнали въз мене

Вместо:

Стихийно блъвнати въз мене

По-нататък:

Последен стон тогаз дълбоко  
гърдите ѝ ще разреде,  
кръв устните ѝ ще обагри  
и гласно тя ще да ридай. . .

Вместо:

и устните ѝ кръв ще багри  
и гласно тя ще да ридай.

Чрез тази корекция се избягва повторението на съюза „и“, утежнено и от присъствието на кратката дателна форма на личните местоимения за женски род — „ѝ“. Преодоляно е претрупването на фразата. Свършеният вид на глагола със своята едноактост съгъвява действието.

В стихотворението „Песен на песента ми“ откриваме следната корекция:

В полето ли при селянина груби  
не беше ти,  
край него дни ли не изгуби  
за светъл ден в най-смелите мечти?

Вместо:

. . . край него дни ли не изгуби  
сама осмеля своите мечти?

Нанесената поправка намалява крайния песимизъм на стихотворението и поетът не осмива така жестоко своите стари кумири. Може би това е резултат на преценка в последните мигове на живота, затова не се е отнесъл с насмешка към преживяното, както през 1906 г., когато е писал „Песен на песента ми“. Наново е почувствувал значимостта на своите стари творби, някогашните идеали и затова изразът е смекчен и се чувствуват загатнати социални елементи. („За

светъл ден в най-смелите мечти“.) Но не можем да не забележим, че поправката чуждее на авторовата концепция и се усеща като присадена тъкан.

В стихотворението „Смъртта“:

И в сънища понявга  
аз виждах тоя призрак: из тайния предел  
на ада скелет, идещ в нощ — черна плащеница,  
самата нощ, бих казал, наметната повихрил  
над плахата вселена; — с размахната коса  
по всички хоризонти, всемоощна, безпощадна,  
на мълния подобна.

Вместо:

И в сънища нерядко аз виждах тоя призрак:  
на молния\* подобна.

Замяната на наречието за време „нерядко“ с „понявга“ прави фразата по-точна и по-благозвучна. Побългаряването на русизма „молния“ в „мълния“ премахва архаичния и чужд елемент във фразата, като осъвременява езика.

Стихът:

И аз разбрах вече  
началото и края на всичката човешка  
тревога под небето:

се оформя така:

И аз разбрах вече  
началото и края на цялата човешка  
тревога под небето.

Тук съвсем логично е заменена остарялата форма на обобщителното местоимение „всичката“ с прилагателното „цялата“. Цитираното обобщително местоимение е често срещано в нашата възрожденска литература — в творчеството на Чинтулов, Вазов, Ботев. През 1914 г. Яворов вече го усещал като остаряла форма.

Когато четем стихотворението „Към върха“, не може да не ни е направило впечатление несъответствието между заглавието „Към върха“, началото на първи и втори куплет, а именно „Нагоре към върха!“ и третата строфа с началните думи „На върха, на върха!“. Употребата на два различни предлога в една мисъл е избягната в споменатия екземпляр с поправката:

„Към върха, към върха!“ И движи той бледен  
с усилия сетни нозе и ръце. . .

В същото стихотворение (в четвърти стих на първа строфа) е нанесена и лексикална поправка — „пластове дим“ е оформено в „облаци дим“.

В стихотворението „Дни в нощта“ се забелязва следната промяна — предлогът „през“ е заменен с предлога „в“.

Кървав студ вей  
от нейното крило и ад бездънен  
в погледа ѝ зее.

Вместо:

През погледа ѝ зее: . . .

\* Тази е единствената корекция („молния“ в „мълния“), с която Вл. Василев се е съобразил като редактор на Яворовите стихотворения (изд. Хемус — 1934, 1939 г.). Тя е нанесена и в изданието на Хемус от 1946 г. под редакцията на Г. Найденова. Но в изданията на „Български писател“ от 1959, 1965, 1968 г. пък е възстановена старата форма „молния“.

По-нататък:

И само тя, настръхнала над мене,  
студена, непрогледна нощ,  
без смяна си остава: тя живота  
на толкоз скъпи мъртъвци живее.  
Н о ето я победна: шепне нещо  
и шепота ѝ в жилите кръвта  
на лед превръща: ето я разкъсва  
гърдите ми и кърваво сърце  
в ръцете си разглежда. . .

Докато в новите издания е:

И само тя, настръхнала над мене,  
студена непрогледна нощ,  
без смяна си остава: тя живота  
на толкоз скъпи мъртъвци живее.  
И ето я победна: шепне нещо  
и шепота ѝ в жилите кръвта  
на лед превръща:

В стихотворението „Шепот насаме“ едно определение е заменено с друго.

Сълзи — в песни за света: плачи додото  
изплачеш ледено сърце,  
плачи на г л а д н а м ъ к а в сухите ръце,  
С лед в сърцето.

Вместо:

Плачи на ж а д н а м ъ к а в сухите ръце. . .

Епитетът „жадна“ е заменен с „гладна“, чието емоционално въздействие е по-силно. „Гладна мѝка“ и „сухите ръце“ се свързват по-логично, тъй като „сухите ръце“ е видим израз на глад. Така поетичният образ е изграден по-правдиво.

Във втора част на цикъла (първи стих) е поставено тире, с което се оформя обособена част.

Разтръгната е радостта — проникната, обезлюдена.

Вместо:

Разтръгната е радостта проникната, обезлюдена.

В стихотворението „Недейте я разбужда“ е нанесена интересна поправка:

Душата ми заспива в скута на нощта:  
недейте я с ъ б у ж д а,  
за всички чужда  
сирота бездомна по света,  
тя може би умира в скута на нощта;  
Недейте я с ъ б у ж д а!

Вместо:

Душата ми заспива в скута на нощта:  
недейте я р а з б у ж д а,  
за всички чужда,  
сирота бездомна по света  
тя може би умира в скута на нощта;  
Недейте я р а з б у ж д а!

Смяната на представката „раз—“ със „съ-“ има съществено значение за емоционалното музикалното и семантичното оформление на стиха. Така се получава неколккратно повторение на звука „с“ в думите „заспива“, „скута“, „събужда“, което внася известна хармоничност, напевност, загатната алитернация, докато „разбужда“ огрубява израза със своето категорично „раз-“. Обаче без поправка е останало заглавието — то гласи „Недейте я разбужда“. Не е логично, след като се направят две поправки в стихотворението, заглавието, което се нуждае от същата корекция, да остане така. Може би това е пропуск на отбелязващия поправките.

Стихотворението „Клеопатра“:

Възсепна се металът дишащ чар, —  
царицата се вираше пленена:  
от благоговение опиянена,  
тй пред Астартиния свет олтар  
благоговее жрица.

Вместо:

свят олтар.

В „Майчина любов“ се забелязва също такава поправка:

На свет скрижал кивот за цялата вселена —  
на смърт и на живот съзвучност хинна вдъхновена. . .

Но никъде там, където е употребено съществителното „свят“ (значение на вселена) не се среща подобна замяна — („я“ да премине в „е“). Корекцията се отнася за „свят“ — прилагателно (с изключение на „твоя свят олтар“ от „Заточеници“). В такъв случай замяната изпълнява смислов различителна роля — да не се получи омонимия със „свят“ (мир).

Чрез корекцията на „я“ в „е“ Яворов установява съществуването на един доминантен белег във фонетичното построение на стиха, подчертава звука „е“, който композира музикално фразата.

Посочените корекции, които Яворов е нанесъл върху стиховете си, недвусмислено говорят за голямата грижа на поета към своето творчество. Личи неговото чувство за отговорност пред бъдещите поколения и желанието му те да достигнат до тях във възможния най-чист и съвършен вид.

С незначителните на пръв поглед корекции в синтактичната конструкция на стиха, посредством замяна на служебни думи, често прозират съществени изменения и в семантиката на изреченията, които индикират различия и в схващанията на поета по някои въпроси. Тези корекции помагат да се надникне в сложната душевност на поета и в известна степен до някои промени в естетическите му позиции. Затова особено много ни подпомагат лексикалните поправки, нанесени от поета.

Особена стойност притежават собственоръчно написаните бележки върху страниците на книгата. Особено интересна за нас е бележката към стихотворението „Тома“, написана върху трите страници, на които е напечатано стихотворението (бележката е публикувана за първи път от Ганка Найденова в „Летопис на П. К. Яворов“, но не изцяло, защото текстът не е бил разчетен напълно). Бележката има следното съдържание:

„На мнозина това стихотворение се виждало неясно. Един приятел вчера пак ме попита за него. Странно ми е. Смила не може да бъде друг, освен той, който някои добре проумяха. Тома и 10-те м(ъже) избрани са символически образи от Евангелието. Значи човекът на религията и апостолите на вярата в небесния огън. От тук — изправени религиите една срещу друга, достигнали в нашия век до безпомощен трагизъм да търсят опора, еднакво безнадеждни една в друга. Безпомощността на религията. Яворов — 3. X. 1914 г. (таз бел. не е за печат).“

Тези записани от поета думи тринадесет дни преди самоубийството му доста много противоречат на някои съществуващи съобщения за дълбокото религиозно чувство, обхващало Яворов в последните дни на живота му. Мисълта му е много ясна и не се нуждае от никакъв коментар.

На последната страница на книгата му, направо върху съдържанието, е написано следното обръщение към редакторите:

„Да се запази правописа ми, като се изхвърли само буквата „Ж“, гдето тя се среща в средата на съществителното и прилагателните имена, а в края на глаголите, когато то е с ударение, остава.

24. VIII. 1914 г.“

Независимо от различията в правописа днес и тогава, бележката не може да не предизвика размисъл около възгледите на Яворов и върху правописа ни. Той е усещал още тогава неговата архаичност, особено по отношение на „Ж“, но е разбирал в интереса на правоговора ни, че трябва да го съхраним в първо лице единствено число, когато е под ударение (например чет<sup>ж</sup>), който правоговор днес е сериозно застрашен (например чет<sup>а</sup>).

Яворовите бележки, корекции и поправки, нанесени върху екземпляра от първото издание на антологията „Подир сенките на облаците“, съхраняван в музея „П. К. Яворов“ — София, имат голяма стойност. Независимо от това те трябва да станат достояние на нашата общественост, още повече че ни запознават с редица допълнителни въпроси, свързани с последните мигове от живота на Яворов.

Смятаме, че новите издания трябва да се съобразят с някои от тях.

## БЕЛЕЖКИ И ПОПРАВКИ НА ЯВОРОВ ВЪРХУ „ПОДИР СЕНКИТЕ НА ОБЛАЦИТЕ“

*Златана Хлебарова-Ненова*

В архива на къщата-музей „П. К. Яворов“ — София, под инвентарен № А-1089, се съхранява екземпляр от първото издание на Яворовата книга „Подир сенките на облаците“, издадена от Александър Паскалев, София, 1910 г. На една от началните бели страници с неравен почерк, на разкривени редове, са записани следните думи:

„Тебе, мило братче Атанасе, предавам тоя екземпляр, върху който ти води ръката ми за редактиране второто издание на сборника.

Пейо

17. IX. 1914 г. — София.“

Сподирян от ужасна клевета, през последните девет месеца от своя живот Яворов е поставен при невероятно тежки условия. Уволнен от работа като артистичен секретар от Народния театър със заповед от 13. I. 1914 г., той остава без средства. Изпраща писмо до Народното събрание с молба да му се отпусне пенсия. Молбата, разбира се, не е удовлетворена. Яворов живее с малкия си брат Атанас в евтина квартира на ъгъла на улиците „Солунска“ и „Витошка“, подпомаган от приятелите си д-р Кръстев, Ал. Паскалев, македонските революционери. . . . Поетът не е могъл леко да приеме тази участ. Все по-тежко е чувствувал абсурдността на своето съществуване и единствената „поправка“ на „грешката“ му от 30. XI. 1913 г. е била истинската смърт. Започва „подготовка“ — тактична, обмислена. Написва 12 писма до най-близките си, с които взема последно сбогом и им благодари за оказаната помощ, грижи и внимание. Остава своето завещание и своите стихотворения, подготвени за второ издание през тези последни трагични дни.

Месеци наред Яворов е работил над новото издание. Внимателно е слушал всеки ред, прочетен от брат му Атанас Крачолов, поправял е неточностите и под всяка корекция е поставял бележка с подпис: „Поправката моя. Яворов.“ След като е нанесена и последната поправка, тогава Яворов е написал цитираното по-горе посвещение и датата 17. IX. 1914 г., София.

Пред опасността да изчезне единственият екземпляр, работено е върху още два, които той оставил на Владимир Василев и Боян Пенев. Екземплярът на Владимир Василев за дълго време се съхраняваше в Държавния архив (понастоящем той е в музей „П. К. Яворов“ — Чирпан) и по негови корекции и бележки са редактирани следващите издания на Яворовите стихове. Но дали в екземпляра, оставен на Вл. Василев, са отбелязани всички Яворови поправки и бележки? Този въпрос възниква, защото авторът изрично посочва в посвещението си върху книгата, подарена на брат му, по нея да се редактира второто издание на сборника.

Екземплярът, подарен на Атанас Крачолов, чрез библиотеката на Б. Пенев попада в Софийския университет, откъдето заедно с книги на П. П. Славейков е прибран от Св. Славейкова. От 1963 г. той е притежание на новооткритата къща-музей „П. К. Яворов“.

От направената съпоставка между следващите издания на Яворовите стихове (издателство Ал. Паскалев — 1924 г., изд. „Хемус“ — 1934 г. и 1939 г. — редактор Вл. Василев, изд. „Хемус“ — 1946 г. ред. Г. Найденова и изданията на „Български писател“ — 1958 г., 1965 г. и 1968 г.) и посочения екземпляр с Яворовите бележки наистина се откриха значително число несъответствия — 29 на брой. От внимателната проверка и сравняване с третия екземпляр, оставен на Б. Пенев и подарен от Дора Габе на музей „П. К. Яворов“ — София, всякакви съмнения изчезват, защото почерците на поправките са еднакви, цветът на мастилото, химическият и черният молив съвпадат. Само че на екземпляра, подарен на Ат. Крачолов, са направени повече корекции, отделено е повече време. Затова говорят поправките едновременно с молив и мастило и различните дати, поставени под едно и също стихотворение.

От факта, че книгата е намерена в библиотеката на Б. Пенев, можем да съдим, че той, както и В. Василев са се запознали с бележките на Яворов. Обаче тези наши големи познавачи на литературните и езикови въпроси не са ни оставили мнението си. Още повече, че изданията на Яворовите стихотворения под редакцията на Вл. Василев („Хемус“ — 1934, 1939 г.) не са съобразени с тези допълнителни корекции. Това ни кара да мислим, че може би и той не ги е смятал толкова съществени. Но независимо от това нашата културна общественост трябва да бъде запозната с тях.

Ще посочим последователно, по реда на стихотворенията, поместени в „Подир сенките на облаците“, откритите несъответствия между новите издания и екземпляра, подготвен от Яворов за второ издание на стиховете.

В поемата „Калиопа“ — девети куплет от втората част — Яворов е поставил тирета

Пази старо — грозно харо —  
Калиопа красна. . .

вместо:

Пази старо грозно харо  
Калиопа красна. . .

С малкото допълнения в пунктуацията смисълът става по-точен, новите емоционални паузи подсилват игривостта на стиха. Избягва се възможността „с т а р о“ да бъде сметнато за определение към съчетанието „г р о з н о х а р о“. С тази поправка „старо“ вече се разбира като субстантивирано прилагателно в службата на подлог.

В третия куплет на шеста част Яворов е повторил два пъти съюза „а“, може би за да подчертае и градира изброяваните качества на Калиопа.

А косите — грейно злато,  
а очите,  
две звезди под вити вежди,  
чий са сбъднати надежди,

вместо:

А косите — грейно злато  
и очите. . .

Корекциите над стихотворението „Лист отбрулен“ (състоящи се в поставяне на многоточие в средата на първия стих) внасят изменение в композиционното оформяне на стихотворението.

Лист отбрулен. . . Бог знай де го  
вятъра завлече.

И сирака

тъй отмина на чужбина —  
сам, далече.

Лист отбрулен. . . Мир за него  
в някоя долина.

Кой го чака,  
та сираче да заплаче  
по родина?

Вместо:

Лист отбрулен, бог знай де го  
вятъра завлече.

И сирака  
тъй отмина на чужбина —  
сам далече.

Лист отбрулен, мир за него  
в някоя долина.

Кой го чака,  
та сираче да заплаче  
по родина?

В стихотворението „Великден“ — с посвещение на брат му Атанас — са нанесени не само пунктуационни поправки, но и лексикални, които правят мисълта по-ясна, по-чиста, защото е избягната неточната употреба на предлога „на“. Втората строфа четвърти ред:

Сърце за миг забравя тъгата, що го трови  
и трепетно з а с л у ш в а с е в приказката чудна  
за минало детинство, за дните невъзвратни. . .

Вместо:

И трепетно в н и м а в а н а приказката чудна. . .

В третата строфа е обградено с тирета като обособена част пояснението „ — рой птички повилнели —“ на „палави врѣстници“. За разлика от предишната редакция при новата няма опасност да се разбере, че роят птички са повилнели в игрите, в смеховете.

. . . ту весела дружина от палави врѣстници —  
рой птички повилнели — в игрите, в смеховете;

Вместо:

. . . Ту весела дружина от палави врѣстници,  
рой птички повилнели в игрите, в смеховете. . .

В „Бабина приказка“ във втората строфа изявителното наклонение е заменено с преизказно. По този начин, като влиза в тон с първата строфа, чието наклонение е също преизказно, се преодолява несъответствието в синтактичния строеж на стихотворението и се подчертава приказният му елемент:

Тръгнала от божи рай  
към земята чудна двойка;  
Разум, който всичко знай,  
с Правда, праведна девойка.  
Бог п о р ъ ч а л им на път. . .

Вместо:

Бог п о р ъ ч в а \* им на път. . .

\* От направената съпоставка в следващите издания се констатираха малки различия с посочения глагол: в изданието на Ал. Паскалев от 1924 г., „Хемус“ — 1934 г. (ред. Вл. Василев), „Хемус“ — 1946 г. (ред. Г. Найденова) глаголната форма от несвършен вид, както е в първото издание от 1910 г. — „поръчва“ — тук е „поръча“ за разлика от изданието на „Хемус“ от 1939 г. и цитираните по-горе издания на „Български писател“, където е възстановена формата „поръчва“.

В четвъртото стихотворение от „Есенни мотиви“ в първия куплет е направена замяна на глагола „виснат“ с „тегнат“.

Безмълвна нощ и адски мрак. . .  
и нигде звук, и нигде зрак:  
почти допират до земята,  
тъй ниско тегнат небесата.

В следващия, пети мотив на „Есенни мотиви“, наново е нанесена пунктуационна промяна — удивителният знак е преместен в края на стиха:

Не млъква вой — стихийна буна!  
Не млъква зимната фъртуна. . .

Вместо:

Не млъква вой! — стихийна буна.

В стихотворението „Май“ са направени корекции в пунктуацията:

Радост — пролет! Слънце грей —  
златен клас на нива зрей.  
По ливади злака млади  
росен лей брилянт-сълза.

Вместо:

Радост — пролет! Слънце грей,  
златен клас на нива зрей;  
По ливади злака млади  
росен лей брилянт-сълза;

Поставеното ново тире променя и доуточнява семантиката в текста.

В последната строфа тирето заменя точка и запетая:

И следите на бедите  
нека пот ги от чело  
поизбрише — де ще пише  
иначе новото тегло?

По този начин се подчертава близостта на двете изразени мисли, като едната служи за пояснение на другата във вид може би на антитеза.

В стихотворението „На нивата“ след шести ред от първата строфа запетайката е заменена с точка:

Немигнал, ставай; ей месец още  
насред небето, дълбока нощ е.  
Главата тегне, а сын очите  
залепа сякаш. Какво е време?

Вместо:

Немигнал, ставай; ей месец още  
насред небето, дълбока нощ е,  
главата тегне, а сын очите  
залепа сякаш. Какво е време?

По този начин картините на двете състояния — на природа и лиричен герой — са отделени и самостоятелни, каквато е основната линия в стихотворението — отделяне и противопоставяне на лиричния герой и природа.